

Міністерство освіти і науки України
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України

**ПРОГРАМА З КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОЇ РОБОТИ
«ТЕАТРАЛЬНА ЛОГОРИТМІКА»
ДЛЯ 1-4 КЛАСІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ ДІТЕЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

Автори:

Панета Оксана Василівна
Демянович Маргарита Заурівна
Компанієнко Ольга.Миколаївна
СПП №26 м. Києва

Укладач:

Гладченко І.В.
канд. пед. наук, старший науковий співробітник
відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

Київ – 2018

Пояснювальна записка

У діяльності сучасного молодшого школяра навчального закладу значна увага відводиться розвитку особистості учня, його творчій діяльності, моральному досвіду. Учні з порушеннями інтелектуального розвитку часто перебувають у «полоні емоцій», оскільки не здатні керувати своїми почуттями, що може призводити до імпульсивності поведінки, ускладнень під час спілкування з однокласниками, педагогами та батьками. Поступово у школяра формується здатність усвідомлювати і контролювати свої переживання, емоції, почуття, фобії, розуміти свій емоційний стан та інших людей, розвивається довільність поведінки. Під довільною поведінкою розуміється свідомо контрольована цілеспрямована поведінка, тобто здійснюється з відповідною певною метою, наміром, почуття стають стійкішими і глибшими.

Залучення до театру дітей шкільного віку пов'язано в основному з виставами – казками. Враховується інтерес дітей до цього жанру, доступність дитячому сприйняттю, а також суспільне значення казки для морального і естетичного виховання дітей. Найбільш доцільною формою роботи у цьому напрямі вважається театралізована діяльність.

Виховні можливості театралізованої діяльності широкі. Беручи участь у ній, учні знайомляться з навколишнім світом у всьому його різноманітті через образи, фарби, звуки, а вміло поставлені питання змушують їх думати, аналізувати, робити висновки і узагальнення. З розумовим розвитком тісно пов'язана виразність реплік персонажів, непомітно активізується словник дитини, удосконалюється звукова культура її мови, її інтонаційний лад. Виконувана роль, вимовлені репліки ставлять учня перед необхідністю ясно, чітко, зрозуміло висловлюватися. У нього поліпшується мова, її граматичний лад.

Можна стверджувати, що театралізована діяльність є джерелом розвитку почуттів, глибоких переживань і відкриттів дитини, залучає її до духовних цінностей. Це – конкретний, зримий результат. Але не менш важливо, театралізовані заняття розвивають емоційну сферу дитини, примушують її співчувати персонажам, співпереживати подіям, які розігруються.

Театралізована діяльність дозволяє учневі вирішувати багато проблемних ситуацій опосередкованих від особи будь-якого персонажа. Це допомагає долати боязкість, невпевненість у собі, сором'язливість.

Важливе значення для організації театралізованої діяльності учнів та керівництва нею має визначення змісту, функціонального призначення, специфіки мовленнєвих завдань.

Театральна логоритміка охоплює такі поняття, як театр та ритміка.

Театр (від грец. θέατρον — місце видовища) — вид сценічного мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами, а також установа, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів і приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави.

Однією з важливих складових театралізованої діяльності є театралізована гра. В багатьох дослідженнях театралізовані ігри класифікуються по способу реалізації сюжету:

1. Непредметні ігри (ігри-драматизації), під час яких діти самі знаходяться в образі діючої особи і виконують взятую на себе роль.
2. Предметні ігри (ігри-інсценізації), в яких діючими особами є визначені предмети (іграшки, ляльки лялькового настільного театру, пальчикового театру тощо).

У педагогіці *ритміка* (від гр. – рівномірний, що відноситься до ритму) – це система фізичних вправ під музику, побудованих на зв'язку рухів із музикою.

Саме слово «логоритміка» складається з двох частин: «лого» – термін грецького походження, що в перекладі означає «виховання правильного мовлення» та «ритміка» – термін також грецького походження й означає «рівномірний, помірний». Як зазначає Л.Волкова, у логопедії «логопедична ритміка» розуміється як система фізичних вправ, побудована на зв'язку слова, рухів, музики. Вона поєднана з музичним вихованням – із методикою музичного виховання, методикою музично-ритмічного виховання, черпає деякі дані з теорії музики, теорії танцю, історії музичного виховання. В основі ритміки лежить поняття ритмічного почуття, властиве майже кожній людині. У ритміці музика й рухи нерозривно пов'язані, тому що ритм – це часова характеристика музичного твору, що створює ілюзію розвитку й руху.

Логоритміка вирішує оздоровлювальні, освітні, виховні й розвивальні завдання.

Оздоровлювальні: логоритмічні заняття сприяють зміцненню кістково-м'язового апарату, розвивають дихання, моторику (загальну, дрібну, мімічну), виховують правильну поставу, ходу, грацію рухів.

Освітні: в осіб із вадами мовленнєвої сфери формуються рухові навички і вміння в колективі, просторові (оптико-просторові) уявлення, уміння зосередити увагу (слухову, зорову, тактильно-вібраційну), довільно переміщуватися в просторі щодо інших людей і предметів, розвиваються слухова і зорова пам'ять, сила, спритність, координація рухів, рухова реакція на звуковий і зоровий подразник, витривалість, гальмівна діяльність, уміння переключитися з однієї діяльності на іншу. Також застосовуються теоретичні знання з ритміки, музичної культури.

Виховні: заняття сприяють розумовому, моральному, естетичному, трудовому вихованню, розвивають художньо-творчі здібності, відчуття, смаки, а також морально-вольові якості – почуття колективізму, дисциплінованості тощо.

Розвивальні: учні які відвідують заняття з театральної логоритміки вчаться володіти своїми емоціями, поведінкою; мають чітке уявлення про театр, його види, про ритм, музику; вчаться правильної чіткої вимови звуків, слів, реплік; учні стають впевненими в собі приміряючи на себе різні ролі улюблених героїв казок.

Отже, *логоритміка* – одна із форм своєрідної терапії на основі використання зв'язку слова, музики й руху, засіб впливу в комплексі методик навчання, виховання й лікування, що дозволяє прискорити процес усунення мовленнєвого порушення і сприяє соціалізації.

До основних понять, якими оперує логоритміка, належать: рух, рухове вміння, руховий навик, психомоторний розвиток, ритм, ритміка, музичний ритм, музично-ритмічне почуття, музично-ритмічне виховання, рухливі ігри, кінезітерапія, лікувальна ритміка, власне логопедична ритміка. Розглянемо їх.

Рух основа життя, основна біологічна риса, якість, поняття живої матерії, основний механізм урівноваження в системі «організм – середовище». Саме за допомогою руху організм людини органічно входить у середовище, пристосовується до нього, розвивається і вдосконалюється сам.

Рухове вміння – це міра оволодіння технікою дії, яка вирізняється підвищеною концентрацією уваги на складових частинах руху та способах вирішення рухового завдання.

Руховий навик - така міра оволодіння технікою руху, за якої управління рухами проходить автоматично, а дії, рухи вирізняються підвищеною точністю й надійністю. Головним є те, що формування рухового навика є процесом утворення динамічного стереотипу при взаємодії 1-ї і 2-ї сигнальних систем, із перевагою останньої.

Психомоторний розвиток має тісний зв'язок із власне моторним розвитком. Цей зв'язок досить міцний. Психічні порушення створюють численні й різноманітні взаємозв'язки з руховими порушеннями. Рухи тіла і сприйняття різних відчуттів (зорові, слухові, кінестетичні, тактильні, смакові, рівноваги) дитини на початковому етапі розвитку є засобом пізнання довкілля. При порушенні психомоторного розвитку відбувається неповний або неправильний аналіз відчуттів. Психомоторний розвиток починається з неусвідомленої маніпуляції з предметами і продовжується до розумної, усвідомленої діяльності, яка розуміється як ціле направлене й заплановане сприйняття й перетворення дійсності за допомогою дій і рухів. У свідомість включається друга сигнальна система, яка вдосконалює діяльність і розвиток дитини.

Логопедична ритміка – виховання дитини, виховання ритмічного, музично-ритмічного почуття за допомогою слова і рухів.

Про значення ритмічного й логоритмічного впливу говорили й писали багато дослідників, учених. В. Бехтерев виявляються ритмічні рефлексії, пристосовується організм дитини реагувати на певні подразники (слухові, зорові), установлюється рівновага в діяльності нервової системи, втихомирює занадто збуджених і розторможує уповільнених, загальмованих, урегульовуються неправильні й зайві рухи. В. Гіляровський: позитивний вплив на загальний тонус, на моторику, на настрої сприяє тренуванню рухливості нервових процесів ЦНС, активізує кору головного мозку.

Навчальна Програма «Театральна логоритміка» розрахована на роботу з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку 1 – 4 класів.

Методика організації театральної логоритмічної роботи для дітей порушеннями інтелектуального розвитку.

На думку Г. Волкової, основу методики логоритмічного навчання та виховання становить наслідування дій вчитель й учнів, що правильно виконують завдання. Колективні методи поєднуються з індивідуальним підходом до учнів: перевірка виконання завдання в кожного учня, у невеликої групи та ін. Педагог може використовувати різні прийоми: показ руху, словесні інструкції, пояснення, образну розповідь, виконання руху разом із учнем, повторення з ним потрібного слова, фрази; при цьому застосовуються слова-заохочення.

Напрями і зміст театральної логоритмічної роботи

Завдяки великому досвіду наукової та практичної роботи Г. Волкової, ми маємо методику впливу засобами логопедичної ритміки яка знайшла широке застосування в роботі з дітьми, які мають порушення мовлення.

Г. Волкова розрізняє тематичні й комплексні логоритмічні заняття.

У *тематичних* заняттях види музичної, рухової й мовленнєвої діяльності об'єднані певним чином (наприклад, пташкою, лялькою, ялинкою).

У *комплексні* заняття музична діяльність поєднується з мовленнєвою й образотворчою, відбувається почерговість (наприклад, знайомляться з лялькою, розглядають, виконують рухи персонажа, а потім малюють під музику, або співають разом з педагогом). Оскільки дітям з порушеннями інтелектуального розвитку важливий візуальний та музичний супровід, на уроках слід використовувати наочність, ляльки та

різні технічні засоби для ефективного навчання, а це: діапроектор, епіпроектор, кінопроектор, магнітофон, відеоманітофон, радіоприймач тощо

Заняття проходять один раз на тиждень. Для учнів першого класу тривалість заняття 30 хвилин, учням 2- 4 класів рекомендована тривалість заняття — 45 хвилин.

Оптимальна кількість в групі до 15 учнів. На занятті обов'язково має бути присутній вихователь (асистент), який підтримує, заохочує, допомагає учневі (учням), у яких виникають складнощі під час виконання вправ.

Враховуючи швидку стомлюваність дітей і погану концентрацію їхньої уваги, потрібна зміна видів діяльності, тому кожне заняття поєднує різні види роботи.

Метою Програми є:

- формування і розвиток в учнів довільної уваги, пам'яті, творчих здібностей;
- розкриття і формування розвиненої гармонійної особистості учнів, розвиток музично-мовленнєвих здібностей в учнів;
- подолання мовленнєвого порушення шляхом розвитку немовленнєвих і мовленнєвих психічних функцій дитини через музику і рух;
- адаптація учня до умов зовнішнього і внутрішнього середовища.

Програма включає в себе комплекс вправ, завдань, пісень, забавлянок, чистомовок, загадок, приказок, прислів'їв, віршів, оповідань, казок, зразків уроків, п'єс та сценаріїв свят, які спрямовані на розвиток творчих здібностей, самопізнання та самовиразу особистості, а також може використовуватись для естетично-художнього виховання дитини.

Змістове наповнення Програми передбачає формування в учнів світоглядних, ціннісно-орієнтаційних, навчально-пізнавальних, творчо-діяльнісних, комунікативних компетентностей, що досягається через сприймання та інтерпретацію творів народного і професійного театрального мистецтва, оволодіння досвідом художньо-практичної діяльності, розвиток творчих здібностей, потреби в міжособистісному спілкуванні та спілкуванні з творами музичного мистецтва.

До дібраного змісту Програми навчання театральної логоритміки подаються державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, а саме їхні навчальні досягнення, тобто ті знання та уміння, якими вони мають опанувати в результаті засвоєння навчального матеріалу.

Характеристика структури навчальної Програми

Програма враховує вікові психолого-фізіологічні особливості розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку, фундаментом є усвідомлення педагогом потреби додаткових занять для поступового виведення таких дітей у суспільні відносини через світ театру і гри.

Програма дає змогу об'єднувати різні види театральної та музичної діяльності (сприймання музики, інсценування пісень, ритмічна й пластична імпровізація) в межах проведення одного уроку.

Принципи на яких побудовано Програму:

- особистісна спрямованість;
- доступність;
- науковість;
- інтеграція змісту й організації діяльності;
- відповідність завданням сучасної шкільної освіти.

Зміст і послідовність тем визначаються необхідністю розвитку у дітей здатності до співпереживання тих почуттів і станів, що виражає художній твір. Уміннями сприймати, аналізувати і виконувати роль в п'єсі діти оволодівають у тісному зв'язку із засвоєнням конкретної теми.

Основні напрями розвивальної роботи вчителя, відображені у третій колонці програми, і передбачають пізнавальний, мовленнєвий, сенсомоторний та особистісний розвиток учня у процесі вивчення розділів і тем. У процесі засвоєння навчального матеріалу передбачається максимально можливе формування визначених умінь, враховуючи особливості та можливості розвитку учнів. Всі напрями корекційно-розвивальної роботи взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Програма передбачає свободу творчості вчителя й можливості вибору сучасних педагогічних методик. Тому у варіативних авторських концепціях назви навчальних тем, порядок та обсяг їх подання можуть бути іншими (за умови відповідності Державному стан-дарту Освіти).

Мета Програми концентрується в **основних завданнях**, спрямованих на формування загального естетичного розвитку дітей:

- формування в учнів почуття прекрасного, доброго, що є у художніх творах, засвоєння ними початкових знань про особливості художньо-образної мови;
- розвиток чуттєво-емоційного сприйняття навколишнього світу крізь призму театрального мистецтва, прилучення учнів до животворного джерела людських почуттів і переживань, втілених у казках, піснях, байках;
- збагачення емоційно-естетичного досвіду учнів, підведення їх до осягнення художньо-образної суті театрального мистецтва в його найпростіших втіленнях;
- сприяння розвитку образного мислення, уяви, загальних та музичних здібностей учнів;
- формування здатності до різних видів активної музично-творчої театральної діяльності, опанування елементарними практичними вміннями та навичками;
- ознайомлення з театром як видом мистецтва. Визначення зв'язку та користі аналізу навколишнього світу через призму театральної сцени;
- через ігрові та тренінгові вправи (методики арт-терапії) допомогти **позбавитися** від зайвих психологічних затисків і комплексів. Вчитись себе опановувати, керувати власною поведінкою.
- формування універсальних (духовних, моральних, громадянських, естетичних) якостей творчої особистості;
- виховання ціннісного ставлення до театрального мистецтва.

Крім того, вчити дітей з особливими потребами:

- практично використовувати пам'ять фізичних дій, емоційну пам'ять та увагу;
- спрямовувати власну фантазію згідно завдання, образно мислити;
- концентрувати увагу;
- долати внутрішній конфлікт «актор-глядач», відчувати сценічний простір;
- володіти елементарними акторськими навичками;
- працювати в складі творчих груп, бути відповідальним перед колективом;
- адекватно реагувати на зовнішні подразники.

А також позбавитися від сором'язливості, набути відкритості та бережливо ставитися до навколишнього світу.

Основні завдання Програми:

1. Ознайомити з театром як видом мистецтва. Визначити зв'язок і користь аналізу навколишнього світу через призму театральної сцени.

Розповідти: про історію театру, від народження до нині; що таке театр і його різновиди; зв'язок театру з життям; хто працює в театрі; відмінність театру від інших видів мистецтв

2. Через ігрові та тренінгові вправи (методики арт-терапії) допомогти **позбавитися** від зайвих психологічних затисків і комплексів. Вчитись себе опановувати, керувати своєю поведінкою.

3. Через вправи з області акторської майстерності **навчити:** концентрувати увагу; керувати фантазією; оволодіти образним баченням; володіти своїм психофізичним станом.

4. У теоретичній частині курсу театральної майстерні, **дати поняття:** про техніку сцени; про оформлення сцени; про норми поведінки на сцені і в залі для глядачів; про етюди і його різновиди; що таке сюжет і його структура; що таке конфлікт тощо.

5. Через роботу у формі **творчої майстерні та творчої лабораторії** розвивати: логічне мислення, здатність визначати мораль, основну думку, здатність адекватної реакції на запропоновані обставини, образне бачення, імпровізацію.

6. Через роботу під час постановки, **розвивати:** почуття відповідальності, почуття колективу, комунікабельність, дисциплінованість, художній смак, працьовитість та активність.

Структура театральних логоритмічних занять передбачає таку послідовність:

1. **Пролог** – створення безпечного простору, атмосфери доброзичливості, довіри, встановлення контакту: учитель (ведучий) – учень (глядач або герой, учасник дії, актор) та учень – учень (глядач – актор, чи актор – актор) узгодження правил та послідовності заняття.

Вправи: «Сонечко всміхається тобі і ти стаєш промінчиком», «Привітайся по-різному (руками, ліктями, спинами тощо)»,

2. **Розминка.** Підготовка до мовленнєвого та моторного навантаження.

Вступні вправи на орієнтацію у просторі та формування просторових уявлень. Початок подорожі в казку, розгорнення теми заняття.

Вправи: «Паровозик відправляється (шикування один за одним, імітація руху поїзда зі звуком «чух-чух»)», «Дерева у лісі (обеднання у групі: берези, дуби, клени)», «Йдемо стежиною (швидко, повільно, через перешкоди)», «Прогулянка по різній поверхні (стрибаємо, йдемо на лижах по снігу, по гарячому піску тощо)». *Воцикова І. «Зарядка для малят і звірят» Київ.: «Країна мрій» 2006)*

3. Вироблення **сценічного мовлення** (від логопедичних вправ до постановки голосу):

- Зарядка для обличчя.
- Вправи на розвиток фізіологічного і мовленнєвого дихання.
- Артикуляційні вправи.
- Чистомовки.
- Скоромовки.

Вправи: Ворожейкіна О. Театр для малюків (початкова школа) Х.: Вид. група «Основа» 2011

4. Ритмічні вправи з елементами **сценічного руху**, ритмопластики та використання музичних творів для розвитку уваги, координації рухів.

- Ритмічно-рухові вправи.
- Елементи танцювальних рухів.
- Вправи з музичними інструментами.

Вправи: Використання системи «Елементарного музикування» Карла Орфа в освітньому процесі дошкільного навчального закладу. Тернопіль.: «Мандрівець» 2014.

- Спів пісень
- Ігри під музику та слухання музики.

5. Ігрова діяльність з вироблення **акторської майстерності** складається з вправ, які стимулюють розвиток творчих здібностей, творчої ініціативи.

Вправи: *Затія – дивоглядія: Як зробити ляльковий театр другом кожної дитини авт.упор.: Тимовесва О., Борисенко О.: Тернопіль «Мандрівець» 2014.*

Федорович Л.О, Пицалка Я.О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільно-го віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення. Запоріжжя «ЛПРС» 2011

- Кінезіологічні вправи.
- Пальчиковий театр.
- Вірші руками.
- Рухова драматизація.
- Ігрова діяльність.
- Психогімнастика – від етюдів знайомства з емоціями до сюжетних етюдів.
- Імпровізація казки.
- Робота від етюду до постановки спочатку концертного номера потім вистави.

6. Вправи на зняття емоційної та м'язової напруги. Схвалення вчителем діяльності дітей. Перевтілення, повернення. Вдячність героя (ляльки) дітям і, навпаки, дітей вчителю.

7. Підсумкова робота: повторення, що вчили на занятті (під час подорожі). Фіксація результатів.

Така послідовність завдань дозволяє забезпечити динаміку заняття з кульмінацією на театральних вправах і безпечним виходом та фіксацією результатів у фіналі заняття також враховує чергування фізичного та психологічного навантаження.

Очікувані досягнення розвитку

У перший рік навчання учні вчать розігрувати тексти малих фольклорних жанрів, імітувати рухи та звуконаслідувати тваринам (звуки, жести), вчать співпереживати героям дійства, намагаються перевтілитися в ігрову роль.

Під час 2 року навчання учні вчать та повинні вміти інтонувати мову казкових героїв в діалогах, імітувати жести, рухи, міміку з елементами імпровізації, розігрувати зміст віршів, пісень, учні залучаються до сюжетно-рольових ігор за уривками казок, оповідань з творчою імпровізацією сюжету, а також виконують певні ролі у драматизації разом з дорослими (вчителем або асистентом) та з іншими учнями, а також вчать практично володіти ляльками. Проявляють інтерес до театральної діяльності з іншими дітьми, емоційно відгукуючись на сюжет вистави, висловлюють власні судження щодо

поведінки героя. Під час передачі образу учень/учениця використовує засоби інтонаційної виразності, бере участь у створенні та підготовці костюмів та декорацій.

На 3–4 році навчання, учні поглиблюють і вдосконалюють свої знання та демонструють їх на сцені, вдало передаючи рольову поведінку, доречно імітуючи рухи, жести персонажів, вміють відтворювати позитивних та негативних персонажів, зважають на інтереси інших учасників дійства, вдало передають характерні риси персонажів, можуть поділитися враженнями від вистави, а також можуть описати характер героя його вчинки, проявляють вигадку передаючи образ персонажа, діють в ігрових ситуаціях відповідно до змісту.

Основним видом контролю на всіх етапах навчання є показ вистави (3-4 клас). Для четвертокласників характерний досить високий рівень театральної майстерності. Учні без труднощів входять в образ героя, імітують його голос, жести, рухи.

Отже, щоб належним чином формувати навички театрального мистецтва з учнями початкових класів, слід акцентувати увагу на наступному:

- вчити дітей інтонувати речення, визначати головних героїв і читати казку, оповідання, байку в особах;

- вчити інсценувати твори;

- навчити складати відтворювати казкові персонажі за допомогою рухів, жестів, міміки

- розвивати акторські здібності учнів, творчу фантазію

- виховувати любов до рідного слова, театру, підтримувати пізнавальний інтерес.

Учні повинні вміти:

- розігрувати нескладні подання по знайомих літературних сюжетів, використовуючи виразні засоби (міміку, інтонацію, жести)

- з цікавістю виготовляти та використовувати театралізовані образні іграшки з різних матеріалів.

- відчувати і розуміти емоційний стан героїв, вступати в рольова взаємодія з іншими персонажами,

- виступати перед однокласниками, учнями молодшого шкільного віку, ін-шою аудиторією;

- прагнути до того, щоб навички, отримані в театралізованих іграх, учні змогли використовувати в повсякденному житті.

Повинні знати:

- деякі види театрів; деякі прийоми маніпуляції, що застосовуються в знайомих види театрів: гу-мової, пластмасової, м'якої іграшки (ляльковий), настільному, конусної іграшки.

Повинен мати уявлення:

- про театр, театральну культуру; ролі артистів, ляльок; про сценічні етюди та їх типи і види; про правила поведінки в театрі.

Успіх роботи вчителя залежить від якості підготовки до кожного заняття, від систематичної і кропіткої праці над підвищенням свого педагогічного і художнього рівня, а також загальної культури.

Диференціація змісту Програми

Зміст Програми зосереджений на роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку (з вадами мовлення) і спрямована на розвиток творчих та пізнавальних процесів дитини.

Зміст і послідовність тем визначаються необхідністю розвитку в учнів здатності до співпереживання тих почуттів і станів, що виражає художній твір. Уміннями сприймати, аналізувати і виконувати роль в п'єсі учні оволодівають у тісному зв'язку із засвоєнням конкретної теми.

У процесі засвоєння навчального матеріалу передбачається максимально можливе формування визначених умінь, враховуючи особливості та можливості розвитку учнів. Всі напрями розвивальної роботи взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Художньо-естетичний розвиток дитини забезпечується в образотворчій, музичній та театралізованій діяльності.

Театралізована діяльність:

– ознайомити з поняттями: «театр», «актор», «глядач», «режисер», «сценарій», «роль», «декорація»;

– використовувати музично-пісенний та пластично-танцювальний досвід у театралізації різних творів літературних жанрів, володіти пластикою, мімікою, жестами;

– формувати художньо-мовленнєві виконавчі вміння, розвивати здібності до творчого перевтілення у сценічний образ, театралізувати твори за допомогою різних видів те-атру: настільного, пальчикового, лялькового, драматичного тощо.

Художньо-естетичний розвиток дитини забезпечується в образотворчій, музичній та театралізованій діяльності.

Театралізована діяльність:

– ознайомити з поняттями: «театр», «актор», «глядач», «режисер», «сценарій», «роль», «декорація»;

– використовувати музично-пісенний та пластично-танцювальний досвід у театралізації різних творів літературних жанрів, володіти пластикою, мімікою, жестами;

– формувати художньо-мовленнєві виконавчі вміння, розвивати здібності до творчого перевтілення у сценічний образ, театралізувати твори за допомогою різних видів театру: настільного, пальчикового, лялькового, драматичного тощо.

Театральна логоритміка 1 клас

Завдання: Вчити учнів за допомогою вчителя та самостійно розігрувати тексти малих фольклорних жанрів: заклички, колядки, щедрівки, приказки, вірші, пісні промовляти слова, поєднуючи мовні та немовні засоби виразності (жести, рухи, міміку). Імітувати рухи та звуконаслідування тварин. Залучати учнів до театралізованих ігор та ігор-драматизацій за змістом легких і добре знайомих казок. Емоційно позитивно реагувати на розігрування драматизацій та переглядати мультфільмів та фільмів казок:

– Навчити учнів передавати рухи та дії героїв відповідно до змісту казки, вірша, пісні, повторювати дії спочатку за вчителем, а згодом самостійно

– Навчити наслідувати голоси птахів і тварин, передавати елементарні рухи: пташка – літає, зайчик – стрибає.

– Формувати вміння передавати свої почуття емоціями, жестами, пластикою, словами.

– Формувати позитивну реакцію на театралізоване дійство, емоційний відгук, бажання займатися театралізацією.

– Вчити співпереживати героям дійства.

– Вчити адекватно реагувати на використання костюмів, масок, ляльок та потрібних атрибутів.

Очікуваний результат:

- супроводжує рухами текст театралізованого дійства, імітує рухи і голос тварин;
- розуміє позитивні та негативні вчинки персонажів, відповідно реагує на них;
- сприймає театралізовані вистави, намагається передати елементарні емоційні стани персонажів;
- веде короткий діалог або виконує дію на слова автора.
- використовує іграшку як персонаж, або за допомогою дорослого (асистента);
- намагається по-своєму показати того чи іншого персонажа;
- подобається одягати та грати в сценічному костюмі;
- намагається перевтілитися в ігрову роль.

Зміст:

«Так говорить», «Покажи зайчика (лисичку, ведмедика)», «Хто до нас прийшов?», «Ось як ми радіємо», «Як плаче хмарка», інсценізація пальчикового театру та показ казок знайомих творів усної народної творчості «Печу, печу хлібчик», та перегляд казок мультфільмів «Ріпка», «Рукавичка», «Колобок» та інсценізація їх різними видами театру .

Театральна логоритміка 2 клас.

Завдання: Продовжувати залучати дітей до ігор-драматизацій за змістом знайомих казок, як у музичному супроводі, так і без нього. Стежити, щоб учні намагались інтонувати мову казкових героїв в діалогах, та імітували жести, рухи, міміку з елементами імпровізації. Вчити розігрувати зміст віршів, пісень, залучати до сюжетно-рольових ігор за уривками казок, оповідань з творчою імпровізацією сюжету. Учні виконують певні ролі у драматизаціях разом з дорослими(вчителем та асистентами) та з іншими учнями, а також вчать володіти ляльками:

- Розвивати вміння стежити за розвитком подій у казці, оповіданні, вірші, виставі.
- Вчити відгукуватися на події, що відбуваються у театралізованому дійстві, реагувати на вчинки героїв, співпереживати героям.
- Вчити розповідати про свої враження від перегляду вистави, вдавати героя, який привернув увагу.
- Формувати сприйняття художніх творів, музики.
- Розвивати вміння наслідувати мовленнєву інтонацію вчителя, рухатися під музику, співати;
- Заохочувати до активної участі в показах театралізованих дійств.
- Формувати вміння виконувати певні ролі не тільки в співпраці з дорослим (вчителем, асистентом), але й з іншими учнями.
- Залучати до використання замість персонажів іграшки, виконувати замість них ролі, оживляючи їх.
- Вчити збагачувати роль з допомогою рухів, жестів, міміки. Розвивати вміння користуватися засобами інтонаційної виразності (сила голосу, тембр).
- Ознайомлювати з різними видами театру.

Очікуваний результат:

- намагається в рухах передати прості образно-виразні дії того чи іншого персонажа, повторює ці рухи з іграшкою;
- дає змогу іншим учням зіграти свою роль;
- проявляє інтерес до театральної діяльності з іншими дітьми;

- емоційно відгукується на сюжет вистави;
- висловлює власні судження щодо поведінки героя;
- під час передачі образу використовує засоби інтонаційної виразності;
- бере участь у створенні та підготовці костюмів та декорацій;
- робить спроби проявити творчість під час перевтілення в ігрову роль.

Зміст:

«Чарівні слова», «Що таке добре, а що погано», «Покажи героя, а ми відгадаємо», Пальчиковий та ляльковий театр «Ходить гарбуз по городі», «Коза-Дереза», «Колосок»
 Драматизація на сюжети українських народних пісень «Ой під вишнею», «Два півники»

Театральна логоритміка 3 клас.

Завдання: Драматизувати з учнями нові для них казки більш складного змісту в музичному супроводі. Стимулювати до самостійних ігор-драматизацій за змістом знайомих художніх творів, казок (імпровізувати). Спонукаати дітей до вдалої заміни авторських слів своїми словами, інтонаційно виразно передавати діалоги, виразні рухи героїв.

Продовжувати вчити розігрувати зміст віршів, забавлянок, пісень, епізодів знайомих казок, оповідань, творчо імпровізувати їхній зміст у сюжетно-рольових іграх. Брати участь в шкільних заходах з інсценізаціями та окремими номерами:

- Розвивати вміння виконувати ролі під час спільної з вчителем театральної діяльності, під час ігор з іншими учнями та під час самостійної гри з партнерами – іграшками.

- Вчити розігрувати твори усної народної творчості, розуміти особливості казки (герої та предмети оживають).

- Спонукаати до розігрування побутових сценок, використовуючи особистий життєвий досвід.

- Розвивати стійку увагу під час перегляду театралізованого дійства, уміння стежити за сюжетом.

- Продовжувати формувати вміння емоційно відгукуватися на виставу, співчувати героям, реагувати на їхні вчинки.

- Вчити розуміти мораль твору, передавати роль із відповідною інтонацією, жестами, мімікою, рухами.

- Залучати до виготовлення костюмів та декорацій.

- Продовжувати ознайомлення з театром та з назвами професій людей, які працюють у театрі.

Очікуваний результат:

- вдало передає рольову поведінку;
- доречно імітує рухи, жести персонажів;
- вміє відтворювати позитивних та негативних персонажів;
- зважає на інтереси інших учасників дійства;
- вдало передає характерні риси персонажів;
- може поділитися враженнями від вистави;

- може описати характер героя його вчинки, має своє ставлення;
- проявляє вигадку передаючи образ персонажа;
- діє в ігровій ситуації відповідно до змісту.

Зміст вправ ігор, репертуар:

«Що запам'ятав», «Скажи швидко(поволі)», «Тихо-голосно», «Як говорить мишка (вовк, лисиця, зайчик)», «Відгадай кого показує твій друг», «Покажи улюбленого персонажа».

Ігри-імітації «Зоопарк», «Сільське подвір'я», «У лісі». Театральні казки «Вовк і 7 козенят».

Театральна логоритміка 4 клас.

Завдання: Підтримувати й розвивати у дітей бажання виступати та грати в театралізовані ігри. Продовжувати вчити учнів драматизувати зміст нових казок, оповідань, віршів, пісень. Спільно з дорослими (вчителями, батьками) готувати костюми, декорації атрибути для виступів. Залучати дітей до участі в виставах та участі в шкільних заходах:

– Спонукає до майстерності у передачі образу за допомогою засобів зовнішньої виразності: жестів (рухи рук), міміки (зміни виразу обличчя) та пантоміми (рухи всього тіла).

– Домагатися інтонаційної виразності, вчити змінювати силу голосу, висоту, темп мовлення (говорити повільно, як черепаха та швидко, як сорока), тембр мовлення, його емоційне забарвлення (радісно, сумно, гнівно), ритм мовлення (повільно, мелодійно, уривчасто).

– Розвивати дикцію.

– Формувати творче ставлення до обраної ролі.

– Продовжувати ознайомлення з різними видами театрів, їх особливостями, призначенням, вчити керувати лялькою.

– Формувати розуміння змісту театралізованого дійства, образу персонажа.

Очікуваний результат:

– вправно і влучно передає образ героя, використовуючи жести, міміку, пантоміму;

– своєчасно вступає в дію;

– розрізняє добрі та погані вчинки, почуття персонажів, співвідносить їх з власними;

– намагається бути відповідальним, виконує доручені обов'язки;

– враховує вподобання інших членів театралізації;

– орієнтується в емоційних станах, проявляє себе чуйним глядачем;

– має розвинене сприйняття театралізованого дійства;

– обирає вірші, казки, ролі керуючись власними уподобаннями;

– усвідомлює відмінність між реальним і фантастичним.

Зміст вправ ігор, репертуар:

«Уяви, що ти з'їв лимон (цукерку, перець) передай це мімікою», «Зачарована людина (відповідати лише жестами)», «Покажи подив (страх, радість)», «Море хвилюється раз», «Покажи предмет», «Поламаний телевізор (без звуку або без зображення)», «Скажи фразу, як сорока, черепаха, мишка, ведмідь, лисиця».

Театр, різноманітні види. Постановка казки за вибором. «Снігова Королева», «Білосніжка і сім гномів», «Кицин дім».

Пропонуємо сценарій заходу, який був проведений в спеціальній школі інтернаті №26 в листопаді 2014 року.

В осінній ліс із Лисом

1. Пролог. Створення безпечного простору, атмосфери доброзичливості:

Звучить запис А. Вівальді «Осінь»

Ось вже на вулиці осінь, а які місяці у осені: (учні називають осінні місяці). Молодці! Листопад завжди хитрує: і осені служить і зимі шлях готує. З кожним днем стає прохолодніше, змінюється все довкола. Тому ми особливо радіємо сонячним дням. Давайте привітаємося сьогодні по-особливому.

- Привітання. Доброго ранку!

Доброго ранку, сонце привітне!

Доброго ранку, небо блакитне!

Доброго ранку, у небо блакитне!

Доброго ранку тобі і мені!

(Пальцями правої руки по черзі «вітатися» з пальцями лівої руки, торкаючись один до одного кінчиками)

2. Розминка. Підготовка до мовного та моторного навантаження. Вступні вправи на орієнтацію в просторі та формування просторових уявлень. Початок подорожі в каз-ку, розгорнення теми заняття:

- Вправа дотягнемося до сонечка і посмішку з радістю, передамо з привітом і теплий подихом землі.

Підготовка мовленнєвого апарата.

- Вправа « Усмішка»

Сонечко всміхається – ось подивися:

Губи у посмішці вже розтяглися (Усмішка)

Потім у трубочку губи згорнулися (Трубочка)

Поцілувати усіх заманулось.

Посмішка знов і трубочка знов - (Усмішка) (Трубочка)

Усміх несе нам, добро і любов.(Давайте посміхнемось собі, один одному, посміхнемось батькам, вчителям)

3. Вироблення сценічного мовлення (Зарядка для обличчя, вправи на розвиток фізіологічного і мовленнєвого дихання, артикуляційні вправи, чистомовки, скоромовки):

- Артикуляцій гімнастика «Зітріємо ручки»

Прохолодні дні стоять,

Мерзнуть ручки в малят,

Ми погріти їх зуміємо,

Теплим подихом зітріємо. (Дмухаємо на кожний пальчик, потім на руки)

- Завітала до нас у гості хитрунка лисичка. Вправа на контакт

Лисичка прибігла до вас за допомогою, у лісі стало зовсім зимно, холодно і вона передає прохання лісових звірят, їм потрібна ваша допомога, їм холодно і страшно. Вітається лисичка з дітьми. (Лисичка по черзі з кожним вітається)

- Виконуємо чистомовку

Продзвенів дзвінок,

Починаємо урок.

З чого ж нам його почати?

Чистомовку проказати!

Та-та-та — у лисички гарна хата .

То-то-то — в ній дуже чисто.

Ду-ду-ду — в ліс сьогодні я піду.

Ди-ди-ди — і ти зі мною ходи.

А щоб у нас в дорозі і в лісі було все гаразд, візьмемо з собою сонечка, радості, тепла, а ще пісень, віршиків для наших друзів на втіху. І одягнемось тепленько бо вранці вже буває морозець. Давайте заспіваємо

4. Ритмічні вправи з елементи сценічного руху, ритмопластики та використання музичних творів для розвитку уваги, координації рухів (Ритмічно-рухові вправи, елементи танцювальних рухів, вправи з музичними інструментами, виконання пісень, ігри під музику та слухання музики):

- Морозець (співають пісню виконуючи танцювальні рухи)

Морозець, морозець, пощипав нам щічки,

Теплі валянки у нас шубки й рукавички.

Морозець, морозець, плещемо в долоні

У дівчаток і в хлопцоток носики червоні.

Лисичка нас запрошує в осінній ліс! На казкову галявину де зібралися малята різні лісові звірята, вони чекають на вас.

- Подорож до лісу.

Осінь – клопітка пора для всіх, і для людей, і для пташок і для звірят. Вчасно слід всі справи зробити і підготуватися до зими. Давайте помандруємо у осінній ліс, як поводити себе у лісі знаємо?.. І познайомимося з тваринами, які живуть у лісі, дізнаємось де вони живуть. Допоможемо їм готуватися до зими.

- Подорож до лісу потягом:

Формуємо потяг (Шикуються, кладемо руки на плечі)

Потяг (Даємо сигнал УУУУ, рухаємося один за одним зі звуком ЧУХ-ЧУХ)

Дерева. В лісі нас зустрічають дерева, а які це дерева. А які ви знаєте дерева?

Відгадай загадку:

Гарне дерево міцне. Листя різьблене, рясне.

А на гілочках крилатих буде жолудів багато. (Дуб)

Біла кора, тоненькі віти. Що це за дерево, відгадайте діти? (Береза)

Тож давайте представимо, що ми з вами дерева. (Пропонується музичний супровід «Звуки природи») Статичний етюд (Діти групуються біля картинок дерев, імітуючи особливості кожного з них: береза – гнучка, дуб – міцний, ялинка – струнка, за бажанням розповідають і показують, які вони, як дерева)

Ясноока тиха осінь ходить між дубів і сосен.

І малює кожен лист, бо малярський має хист.

Осінь часу не марнує. Швидко сцену декорує:

На березу – жовте листя, А на ясен – золоте.

Клен красується барвисто. Мов червоний мак цвіте.

Тільки сосни і ялини у вбранні своїм без зміни.

Залишилися на сцені, Бо вони вічнозелені.

Це для нас – осіння казка,

На виставу йдіть, будь ласка!

- **Вправа на ритми в природі.** Дереву в день (усміхаються, пробуджуються), вночі (закривають очі), під дощем (над головою піднімають руки, утворюють парасольку), вітер віє (тріпотять руками, хитаються, залишаються на місці).

Вітер залетів у гай. Ти дерева не гойдай, (Качати руками з боку убік)

Дуже гілки не клони, Щоб не тріснули вони!(Качати руками униз – уверх)

- **Вправа хто що почуємо в осінньому лісі:**

А давайте послухаємо, як ви гадаєте, що ми можемо почути в осінньому лісі? (Діти відповідають:пташині голоси, свої кроки, тріск гілки, шурхотіння їжачка, стук дятла, стрибки білочки, шурхіт листочків...)

Давайте зробимо тишу і послухаємо... (Аудіо-запис осіннього лісу)

5. Ігрова діяльність з вироблення акторської майстерності складається з вправ, які стимулюють розвиток творчих здібностей, творчої ініціативи (кінезіологічні вправи, пальчиковий театр, вірші руками, рухова драматизація, ігрова діяльність, психогімнастика знайомства з емоціями, етюди)

- **Представляємо лісових тварин:** А які тварини живуть у лісі. (Діти відповідають: вовк, заєць, ведмідь, їжачок...) Молодці, ви їх впізнали. Ось вони зібралися на галявині! (викладаються картинки з зображеннями, або ляльки тварин) Щоб повеселитися перед довгою зимою, бо хтось з них буде спати, а комусь буде сумно і страшно. Давайте розважимо звірят, які зібралися на галявині: це білочка, зайчик, ведмедик, їжачок, вовк та лисичка. Будемо знайомитися з нашими лісовими друзями; перша стрибає до нас:

- **Білочка** - музично-пластична композиція. (Киваємо головою, стрибаємо).

- **Заєць** - «Веселі музиканти» (Пісенька з музичними інструментами).

Ось на скрипочці я граю: ті-лі-лі, ті-лі-лі!

На лужку зайці у танці, ті-лі-лі та ті-лі-лі!

Я заграв на балалайці: Тренді-брень, тренді-брень!

На лужку зайці у танці – Тренді-брень та тренді-брень!

А тепер на барабані: Бум-бум-бум! Тра-та-тах!

Косооки всі навтьоки .По кущах та по кущах!

- **Їжачок** (віршик з пальчиковими вправами)

Їжачок, їжачок чом у тебе так багато колючок

Так багато колючок, як на небі зірочок.

- **Ведмедик** – сонько, пісенька про ведмедиків, можна показати, як ведмедик потягується позіхає і йде спати. (діти відпочивають). (Звучить запис Вівальді «Осінь»)

- **Вовк** – який він, злий і вночі лякає і завиває. Ууууу - тихше, ууУУУУ голосніше (вправа з голосом). Знайомимо з емоціями: вовк злий,чому? а якщо накормити, яким він стає – добрим, а якщо звеселити – (пригадуємо вправу з сонечком – усміхаємося) радісним.

- **Лисичка** – А тепер давайте з вами розкажемо про лисичку. Яка вона? Руденька, жвава, гарна, швидка,весела.

«**Я лисичка, я сестричка...**» (пісенька з танцювальними елементами)

Я лисичка, я сестричка.

Не сиджу без діла,

Я гусятка пасла, | (2)

Полювать ходила

А сьогодні у неділю
Треба відпочити,
Свою хатку гарнесенько | (2)
Треба прикрасити

А щоб краще, а щоб краще
Була моя хата,
Піти треба у гайочок, | (2)
Квіточок нарвати.

Віршик про Лисичку (Драматизація віршика)

Лисичка-сестричка лісом ходила
Хвостиком водила лисички збирала
пісеньку співала: Тра-ля ля-ля ля-ля
Пиріжечків спечу я.

Давайте замісимо хлібчик та спечемо смачних пиріжечків, що погостувати усіх звірят...

- Пісня про хлібчик. (Драматизація пісеньки)

Печу, печу **хлібчик**

Дітям на **обідчик**:

Меншому – **менший**,

Старшому – **більший**

Шусть у піч, шусть у піч!

Ну що ж нашим лісовим звірятам, стало весело і від вашої уваги радісно затишно. Осінь приносить запаси, та й про вас не забула, вам теж подарунки принесе. Давайте її покличемо пісенькою. (Діти стають у коло, співають пісню, приходять Осінь і дарує дітям гостинці).

Що нам осінь принесе?

Що нам осінь принесе?

Що нам осінь принесе? Яблука рум'яні, пахучий мед, Яблука рум'яні, пахучий мед.

Що нам осінь принесе? (2 р.)

Овочів різних повний город,

Овочів різних повний город.

Що нам осінь принесе? (2 р.)

Хлібця золотого на цілий рік,

Хлібця золотого на цілий рік

6.Вправи на зняття емоційної та м'язової напруги. Схвалення вчителем діяльності дітей. Перевтілення, повернення. Вдячність героя (ляльки) дітям і дітей вчителю.

Осінь: Дякую вам діти, що ліс звеселили, звірят розважили, і мені допомогли. І тебе лисичко дякую,що запросила до нашого казкового лісу таких веселих, радісних дітей. Незабаром прийде Зима і земля спочине. Дереву будуть згадувати ваші пісні, і наспівувати їх ра-зом з вітром будуть наспівувати для лісових звірят, що їм було не так зимно. Молодці!!! (Діти отримують подарунки від Осені. Дякують Осінь.)

А нам час повертатися шикуйтеся, будемо потягом повертатися Пам'ятаєте, як ми це робили?

Потягом повертаємося з лісу. .

Формуємо потяг (Шикуюємося, кладемо руки на плечі)

Потяг (Даємо сигнал УУУУ, рухаємося один за одним зі звуком ЧУХ-ЧУХ)

7. Підсумкова робота: повторення, що вчили на занятті (під час подорожі). Резюме. Фіксація результатів.

Що запам'ятали протягом подорожі, яких тварин зустріли, який настрій? Діти повертаються на свої місця. Звучить запис А. Вівальді «Осінь»

Література

1. Бродецкий А. Я. Внеречевое общение в жизни и в искусстве. Азбука молчания: учебное пособие для вузов. – М.: Владос – 2000.
2. Ворожейкіна О.М. Театр для малюків (початкова школа). – Х.: Вид. група «Основа» – 2011.
3. Ворожейкіна О.М. Театральна вітальня (середня школа). – Х.: Вид. група «Основа» – 2011
4. Вошикова І.Зарядка для малят і звірят. – Київ.:«Країна мрій» – 2006.
5. Выготский Л.С. Психология искусства. – Минск. Современное слово. – 1998.
6. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М., – 1991г.
7. Давыдов В.Г. От детских игр к творческим играм и драматизациям. Театр и образование: Сб. научных трудов. – М., – 1992.
8. Дейч А.И. Мы любим театр. – М. Государственное издательство «Искусство» – 1960.
9. Затія – дивоглядія: Як зробити ляльковий театр другом кожної дитини авт.упор.: Тимовеева О.,Борисенко О.:Тернопіль «Мандрівець» – 2014.
10. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Формы и методы работы со сказками. – СПб Речь – 2006.
11. Картушина М.Ю. Логоритмика для малышей:сценарии занятий с детьми 3-4лет . – М.ТЦ Сфера, – 2005.
12. Кипнис М. Актерский тренинг. – М.АСТ, СПб. – Прайм-ЕВРОЗНАК, – 2008
13. Кипнис М. Драматерапия. – М.: Ось 89, – 2002
14. Програма з ритміки для 1-4-х класів допоміжної школи/ укл. Тихоніна Т.О., Білоус О.М., Липа В.О. – К. -:ІЗМН – 1997
15. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Л.ЛГУ, – 1986
16. Поростір арт-терапії. / За наук. ред. А.П. Чуприкова, та ін., – К. Золоті ворота – 2013
17. Родари Дж. Грамматика фантазии М. «Прогресс» – 1978
18. Самоукина Н.В. Игры в школе и дома: психотехнические упражнения и коррекционные программы. – М., – 1995.

19. Семизорова В., Шарасвська І., Використання системи «Елементарного музикування Карла Орфа» в освітньому процесі дошкільного навчального закладу Тернопіль «Мандрівець» – 2014
20. Скурат Г. Детский психологический театр: развивающая работа с детьми и подростками. – СПб – Речь – 2007
21. Станіславський К.С. Робота актора над собою. К. мистецтво, – 1953
22. Федорович Л.О, Пищалка Я.О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення. Запоріжжя «ЛПС» – 2011
23. Фопель К. Чтобы дети были счастливы М.Генезис– 2005 – 24с.
24. Чистякова М.И. Психогимнастика. М., – 1995г.
25. Чурилова Э.Г. Методика и организация театральной деятельности дошкольников и младших школьников. М., – 2001г.
26. Шихматов Л.М. Сценические этюды: Учебное пособие для театральных и культурно – просветительных учебных заведений. М., – 1966г.